

STALNA AKTUELNOST PITANJA LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA

REZIME: Izuzetno veliki društveni značaj međunarodnog, regionalnog, državnog i praktično individualnog karaktera ostvarivanja i zaštite ljudskih prava i sloboda. Prvi međunarodni dokument koji na univerzalan i autentično prirodno pravno reguliše ljudska prava potiče iz 18. stoleća, to je bila Francuska Deklaracija o pravima čoveka i građanina. Sva ranija dokumenta se ne odnose na autentična i univerzalna prirodna prava koja čoveku pripadaju po njegovom rođenju nego su sva ta ranija prava sadržana u određenim dokumentima, bila izraz volje vladara da li pojedinca ili oligarhijskih grupa kao neka vrsta oktroisanih prava i koja nisu bila trajna i univerzalna, nego parcijalna i promenjiva.

Kao preteče savremenih i univerzalnih prava čoveka uzima se Engleski zakon o pravima – *Bill of Rights* od 1689. godine. Isto tako period priznavanja ljudskih prava u državnom zakonodavstvu i pravnim aktima pominje se Proglas 13. nezavisnih država Amerike od 1776. godine vezano za Američku revoluciju.

Treba istaći da su međunarodni standardi o ljudskim pravima, pre svih, i iznad svih dati u Opštoj deklaraciji OUN o pravima čoveka iz 1948. godine koja predstavljaju najznačajniju kodifikaciju ljudskih prava, te se to stablo ljudskih prava razgranalo i važi širom planete.

U najširem smislu ljudska prava se mogu odrediti kao minimum moralno političkih i socijalno-ekonomskih zahteva građana u odnosu na državnu vlast čije je ostvarenje preduslov za osnovnu biološku, političku i kulturnu egzistenciju pojedinaca tj. uslov za život dostojan čoveka i njegove huma-

* Gradski sekretar za urbanizam i stambene poslove, Novi Sad

ne i stvaralačke prirode. Takva ljudska prava proističu iz osnovnog karaktera čoveka kao najsavršenijeg planskog i zdravorazumskog bića.

Ključne reči: ljudska prava; prirodna prava; ljudsko dostojanstvo; ljudski život; država; objektivno pravo; subjektivno pravo; deklaracije o ljudskim pravima

Pravo na ljudsko dostojanstvo i slobodan život jeste osnovna karakteristika civilizovanog života čoveka u društvu. Stoga istorijski razvoj društva, a posebno njegov civilizacijski deo (od prvih pisanih pravnih pravila), bez obzira na faze istorijskog društveno ekonomskog razvoja, je ispunjen, nekad više nekad manje, zavisno od preovlađujućih demokratskih procesa, borbom čoveka, i kao pojedinca i kao javno i društveno organizovane individue, za svoja osnovna ljudska prava i slobode.

Ogroman zaokret u kodifikaciji ljudskih prava nastaje donošenjem i usvajanjem Opšte Deklaracije OUN o pravima čoveka iz 1948.god. Međutim donošenjem ove Deklaracije istovremeno se otvorio novi problem, u to vreme, da čitava lepeza i katalog utvrđenih ljudskih prava nema predviđen nikakav mehanizam zaštite jer su data samo deklarativna određenja. Međutim ovaj problem je na regionalnom nivou u Evropi, prevaziđen donošenjem Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Stupanje na snagu Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda značilo je sa jedne strane, da se država delom mora odreći svog suvereniteta, a sa druge strane je građanin postao subjekt međunarodnog prava. Ove činjenice su predstavljale ograničenje za države, pogotovo za one moćne, da se suoče sa svojim građanima, a da pri tome ne odlučuju same. U toj atmosferi, a radi ublaživanja otpora pojedinih država nađeno je kompromisno rešenje uvođenjem Evropske komisije za ljudska prava koja je imala zadatak da postigne poravnanje između pojedinca i države i čak i ako za isto ne bi imala uslova. Najpre je ispitivala dopuštenost i osnovanost pretpostavke a ako bi našla da ima uslova, predmet je prosljeđivala sudu. U početku je Komisija predstavljala stranku pred sudom, a kasnije su se uključili advokati, a na kraju je dozvoljeno da se i sam žalilac pojavi pred sudom. Danas je Evropski sud za ljudska prava otvoren za oko 800 miliona ljudi koji žive na prostranstvima Evrope.

Pitanje zaštite slobode i prava čoveka – građanina je oduvek zaokupljalo pažnju progresivnih snaga u svetu. Interes za to pitanje ne poznaje granice, te je opšti i zajednički za sve države i narode.

Ovo još više dobija na značaju što su, najvećim delom istorije, ljudi živeli u državama koje nisu ni priznavale ni poznavale ljudska prava. Prvi dokumenti kojim se inaugurišu i proklamuju ljudska prava potiču, tek, iz 18. stoleća. Ranija dokumenta, dogovori i proklamacije o ljudskim pravima, uglavnom, se ne odnose na suštinska i autentična pitanja ljudskih prava. To važi i za dokument koji obično stoji na čelu liste o ljudskim pravima **Velika povelja o slobodama** (Magna carta libertas) iz 1215. godine, koja predstavlja, iako veliki korak napred u istoriji razvoja ljudskih prava, u suštini samo kompromis između tada aktuelnog engleskog kralja i pobunjenog plemstva, kojim se plemstvu priznaju određene privilegije i u odnosu na njih i sputava vlast kralja. Tom pogodbom su se, istina, okoristili i drugi slobodni ljudi, kao npr. Kraljevim obećanjem da nijedan slobodan čovek neće biti ubijen i zatvoren ili stavljen van zakona ili prognan, ili na bilo koji način lišen svog položaja, niti će se protiv njega upotrebiti sila ili uputiti drugi da to učine, osim na osnovu zakonite i pravosnažne presude. Takođe i u Zakoniku srpskog cara Dušana, iz 1394, reč je, pre svega, o samoograničavanju svemoćne monarhove vlasti u želji da vlada pravično, čovečno i delotvorno, ali ne nikako o priznanju da ljudi imaju prava, nezavisno od suverene volje.

Neki stariji dokumenti, istina, sadrže odredbe slične današnjim propisima koji se ubrajaju u korpus ljudskih prava, kao npr. pretpostavka nevinosti, dostupnost i nepristrasnost sudova, međutim to nisu bila ničija prava po rođenju nego pravičan način vladanja koji se uvek mogao napustiti.

Kao preteča savremenih izvora ljudskih prava spominje se i engleski Zakon o pravima (Bill of Rights) od 1689. godine koji uspostavlja ustavnu monarhiju, prenosi vlast na parlament, koji umesto monarha postaje sve-moćan i slično prosvetljenim monarsima može se ponašati pravično, voditi računa o interesima svih i priznavati im postepeno sve šira prava, ali to još ne znači priznavanje osnovnih ljudskih prava pojedincima.

Period priznavanja ljudskih prava u državnim aktima i zakonodavstvu započinje Američkom i Francuskom revolucijom. Proglas nezavisnosti 13 država Amerike od 1776. godine – Deklaracija nezavisnosti gde već u drugom stavu iskazuje sledeće: Smatramo očiglednim istinama da su ljudi stvoreni jednaki i da ih je njihov tvorac obdario neotudivim pravima među koja spadaju, život, sloboda I traženje sreće.

Članovi francuske Nacionalne skupštine počinju svoju Deklaraciju prava čoveka i građanina od 1789. godine rečima: Predstavnici francuskog naroda... smatrajući da su nepoznavanje, zaboravljanje i preziranje prava čoveka jedini uzroci opštih nesreća i korupcije vlada, rešili su da izlože u jednoj svečanoj deklaraciji prirodna, neotuđiva i sveta. Prava čoveka da bi ih ova Deklaracija stalno držala pred očima svih članova društvenog tela neprestano podsećala na njihova prava i dužnosti. U daljem tekstu Deklaracija proklamuje: sloboda se sastoji u mogućnosti da se čini sve ono što ne škodi drugima, tako vršenje prirodnih prava svakog čoveka nema granica, osim onih koji obezbeđuju drugim članovima društva uživanja onih istih prava. Ove granice mogu biti određene samo zakonom.

Treba naglasiti da su međunarodni standardi o ljudskim pravima, pre svih i iznad svih, izraženi u Opštoj deklaraciji UN o pravima čoveka iz 1948. godine koja predstavlja najznačajniju kodifikaciju ljudskih prava, te ovo stablo prirodnih prava razgranalo se širom ljudske planete. **Ova deklaracija svojom osnovnom i uvodnom odredbom u članu – 1, konstatuje dobro poznatu misao, da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojnstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i trebaju jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.**

Ovi principi nisu bili nepoznati u istoriji tako da se o njima i govori i piše od Platona, Aristotela preko stoičke škole starog Rima (Seneka) i srednjovekovne filozofije (Toma Akvinski), a onda se dobijaju snažni impulsi preko Huga Groclusa, Tomasa Hobsa, Monteskjea, Dekarta, pa sve do Kanta i Hegela, ali do savremene ideje o kodifikaciji ljudskih prava, a na međunarodnom nivou, do njihovog regulisanja, dolazi kao rezultat strahota Drugog svetskog rata. Tek tada se napušta dogma o apsolutnom suverenitetu država i gde država ima pravo da postupa prema građanima prema unutrašnjem pozitivnom pravu, tj. o nacionalnom razumnom pravu kao prvoj i poslednjoj instanci proklamovanja i zaštite ljudskih prava i osnovni princip u nemešanju u stvari druge države.

Pojam ljudskih prava

„Ljudska prava kao tekovina škole prirodnog prava, značajna su zbog velikog uticaja koji su izvršila na politički život Evrope. Tako na primer ideje prirodnog prava predstavljaju najvažniju pokretačku silu koja je dovela do individualističke atmosfere u periodu Renesanse. Ona su od ukidanja mnogostrukih „okova” srednjeg veka i ukidanja kmetske potčinjenosti

i ustanova ropstva, razbijajući esnafske korporacije i šireći slobodu privređivanja i trgovine. Na taj način su omogućene i na javnu scenu stupile lične slobode kao što su: sloboda svesti, sloboda ispoljavanja mišljenja, sloboda štampe i sloboda nauke. Pored toga ideje prirodnog prava, takođe, su stvorile i omogućile javnost prilikom suđenja i sudskih procesa i ublažena je surovost u izricanju kaznenih mera.”¹

U najopštijem smislu ljudska prava se mogu odrediti kao minimum moralno političkih i socijalno – ekonomskih zahteva građana u odnosu na državnu vlast, čije je ostvarenje preduslov za osnovnu biološku, političku i kulturnu egzistenciju pojedinca tj. uslov za život dostojan čoveka i njegove humane i stvaralačke prirode. Takva ljudska prava proističu iz osnovnog karaktera čoveka kao najsavršenijeg, planskog i zdravorazumskog bića.

Osnovno polazište ovih karakteristika ljudskih prava nalazi se u prirodno urođenoj autonomiji ljudske ličnosti, koju nije potrebno posebno dokazivati i obrazlagati jer je u pitanju evidentna etička i gnoseološka kategorija, kako to navodi Luis Henkin²

Danas se prirodna prava nazivaju pravima čoveka.³ U periodu posle Drugog svetskog rata mnoga dokumenta posvećena prirodnim pravima čoveka u okviru delatnosti OUN sadrže naziv **ljudska prava** koji je do danas zadržan u stručnoj, naučnoj i opštoj komunikaciji. Veliki broj teoretičara se slaže da je izraz ljudsko pravo relativno nov u odnosu na ono što se nekada nazivalo prava čoveka, a imalo i podrazumevalo istu sadržinu tog pojma. Navodi se da je Eleonora Ruzvelt, četrdesetih godina XX veka, bila ta koja je inicirala, zahtevala i izdejstvovala upotrebu izraza ljudska prava umesto prava čoveka. Ona je sa svojim angažovanjem u OUN otkrila da se u pojedinim delovima sveta ne smatra da izraz prava čoveka podrazumeva i prava žena. Izraz ljudska prava, kako to navodi Slobodan Perović, počev od brojnih međunarodnih i domaćih pravnih akata, preko mnogobrojnih medija, preovlađuje našim svakodnevnim htenjima i interesovanjima.⁴

Izraz „prava čoveka” posmatrano hronološki, nastao je ranije, i bio je opšteprihvaćen u mnogim i najznačajnijim deklaracijama i poveljama proteklih vekova, a naročito u XVIII veku, kada je Deklaracija o pravima čoveka i građanina, iz 1789. godine predstavljala dominantnu celinu do

¹ Đurić, M., (1979). Iz Istorije Antičke filozofije, Beograd, str. 201–321.

² Henkin, L., (1996). Rights American and Human 79 Columbia Law Review 404, 10–25.

³ Popović, O., (1989). Deklaracija prava čoveka i građanina, temelji moderne demokratije – izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima, Beograd, str. 141.

⁴ Perović, S., (1998). Ljudska prava, tekovina škole prirodnog prava, Beograd, str. 60.

tada stvorene koncepcije škole prirodnog prava u njenom najracionalnijem obliku.

Sa usvajanjem Univerzalne deklaracije u pojedinim delovima sveta i u jednom broju literature izvršena je supstitucija terminologije, tako što se izraz prava čoveka pretvorio u izraz ljudska prava, naravno u ova dva izraza nema suštinske razlike u sadržaju pojma tih izraza, jer nema teorije ljudskih prava, a ni teorije prava čoveka bez teorije prirodnog prava. Sve ovo nas navodi da zaključimo, da kada je u pitanju hronološko opredeljenje kojim će se najadekvatnijim terminom imenovati prava čoveka, treba poći i zadržati se na univerzalnom i uvek prepoznatljivom pojmu prirodnih prava, stoga treba imati u vidu da su danas u upotrebi sva tri termina – prirodna prava, prava čoveka i ljudska prava.

Izraz „prirodno pravo” je genusni pojam i iza njega stoji pravna i filozofska misao od Sokrata, Aristotela pa do Kanta pa i posle njega tj do Univerzalne Deklaracije o pravima čoveka, a i posle nje. Celokupna istorija daje nam za pravo da zadržimo, ne samo koncept, već i izraz pojma „prirodno pravo”. Kada imamo u vidu da se kao njegova tekovina pojavljuju i drugi izrazi kao što su „ljudska prava” ili „prava čoveka”, posebno zbog različitosti velikih jezičkih područja u svetu, onda ne postoje razlozi da se uzdržimo od upotrebe bilo kojeg od pomenuta tri izraza. Tim pre što svaki ima svoje prednosti i dobre strane, kao i nedostatke i svoje slabosti.

Termin „pravo čoveka” odnosi se na čoveka pojedinca, kao izvor prava, gde se čovek ne posmatra samo kao prirodno, već i racionalno biće, pravni subjekt sa svojstvima prava i odgovornosti i kao moralno biće. Ovaj izraz je dobro ukorenjen na engleskom govornom području sa izraženom ideološkom konotacijom iz vremena Francuske buržoaske revolucije.

Termin „ljudska prava” se odnosi na specifično poreklo prava iz složenog moralno etičkog pojma čovečanstva. Termin „ljudska prava”, smatra se najmanje pogrešnim od sva tri pomenuta termina u upotrebi. Evidentno je da je u savremenom dobu najviše korišćen termin u naučnim, medijskim, stručnim i javnim raspravama.⁵

Opšte odrednice o ljudskim pravima

Nije svako pravo ljudsko pravo. Pre svega postoji skup pravila po kojima se ljudi moraju vladati. Ta pravila stvorena od nadležnog zakonodavca ili međunarodne zajednice, snabdevena sankcijama za kršenje istih, spadaju u norme objektivnog prava. U nekim jezicima za objektivno pravo

⁵ Donnelly, J., (1982). Human Rights As Natural Rights, Human Rights, br. 3, str. 391–405.

postoji poseban izraz npr. u engleskom – law, kojim se ono odvaja od subjektivnih koja imaju fizička i pravna lica (engleski subjektivna prava se zovu *rights*). U našem kao i u francuskom i nemačkom jeziku nema te jezičke razlike i distinkcije kao u engleskom jeziku već se samo govori o pravu budući da se i ne govori o subjektivnim pravima države, jer je ona suverena i ima sva prava koja sebi odredi. Subjektivna prava počivaju na normi subjektivnih prava koja im ta prava daju i garantuju njihovu zaštitu. Međutim, svođenje svih čovekovih prava na ona koja im podari državane zadovoljava osnovne moralne obzire i slobodno se može reći da bi to povećalo osnovne ljudske kvalitete. Državno – pozitivno pravo je u neskladu sa osnovnim ljudskim slobodama i prirodnom jednakosti. **Upravo zbog toga se među ljudskim pravima izdvajaju ona prava koja se ne duguju državi i njenoj volji, već ih ljudsko biće ima samim tim što je ljudsko biće, nezavisno i bez države. Ova prava se nazivaju ljudskim pravima.** Ljudska prava su moralnog a ne pozitivnopravnog porekla. Ona **potiču iz normativnog poredka koji je izvan i iznad države i koje država mora poštovati bez obzira na činjenicu da li je na to izričito pristala.** Ljudska prava su zasnovana na vrednostima koje se priznaju svakom čoveku ili ženi, a ne na drugim osobinama, uključujući tu i njihove zasluge. **Najveći broj ljudskih prava usmeren je, isključivo, prema državi.** Njima se državna vlast ograničava ili nameće obaveze usmerene **na zaštitu tih prava.** Najtipičniji zahtev za nemešanjem države, tiče se slobode kretanja, okupljanja, izražavanja, slobode svesti i savesti. Država ne sme ništa činiti ili se mora vrlo restriktivno ponašati kada su u pitanju navedena ljudska prava. Naprotiv država je dužna da efikasno deluje kada se od nje traži, da obezbedi i zaštitu prava na život, slobodu, preduslove za dostojanstven život čoveka i ostvarivanje njegovih temeljnih ljudskih prava, time što će obezbediti minimum materijalne egzistencije i jednake uslove za stvaranje osnovnih sredstava za život. Iz navedenog se može zaključiti da je obaveza države da se uzdržava mešanja i uticaja na građanska i politička prava, a da bude aktivna kada su u pitanju ekonomska i socijalna prava ljudi – građana.

Pojam ljudskih prava odnosi se na koncept koji se bazira na ideji da ljudska bića imaju univerzalna prirodna prava ili status nezavisno od pravne jurisdikcije ili drugih određujućih faktora kao što su etnicitet, državljanstvo i pol. Kao što je vidljivo iz Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima ljudska prava su konceptualno zasnovana na urođenom ljudskom dostojanstvu i zadržavaju svoj univerzalni i neotuđivi karakter.

Pravno gledano ljudska prava su definisana u međunarodnom pravu i unutrašnjem pravu velikog broja zemalja – država. Cilj koncepta ljudskih prava je uspostavljanje zajedničkih standarda u vezi sa položajem ljudi, koji treba da postignu svi narodi i sve nacije, kako bi svaki pojedinac i svaki građanin društva težio da doprinese poštovanju prava i sloboda.

Ideja ljudskih prava razvila se iz ideje prirodnih prava. Neki teoretičari ne prave razliku između ova dva pojma. Zaštita ljudskih prava obezbeđuje se u nacionalnim okvirima ratifikacijom međunarodnih dokumenata i implementacijom u domaće zakonodavstvo i postojanjem institucija domaćeg i međunarodnog državno – pravnog karaktera.

Razvojne karakteristike ljudskih prava

Ideje o prirodnim pravima čoveka svoj razvoji oblik dobile su u doba helenizma kada je na mesto dotadašnjeg polisa došla država, koja je u antičko doba imala globalni i širi karakter u odnosu na polis (grad) još kod stoika nastale su prve ideje o univerzalnoj povezanosti ljudi kao društvenih bića upućenih jednih na druge kao sasvim logičnoj i prirodnoj pojavi. Treba napomenuti da stoička filozofska škola pripada postaristotelovskom periodu i odraz je političkih i društvenih okolnosti koje su stvorene usponom Makedonije u periodu Aleksandra Velikog. Osnovna karakteristika njegove vladavine je da je došlo do okončanja doba slobodnih i nezavisnih grčkih polisa – gradova. Sam Aleksandar je prevazišao uskogrudost lokalnog načina mišljenja i ponašanja, stoga je perspektivu tražio u imperijalnom i globalnom pomeranju prevashodno fizičkih, a potom i duhovnih granica.

Nove društveno ekonomske okolnosti neminovno su uticale na sasvim drugačiji pristup od onog koga su zastupali Paton i Aristotel kao pripadnici polisa. Prema njihovim učenjima pojedinac se nije mogao shvatiti izvan života polisa. Najstrožija kazna u tom periodu za pojedinca bila je proterivanje izvan teritorije polisa – ostarkizam. Međutim kada se polis utopio u jednu širu teritorijalno – političku strukturu, nastali su i sasvim novi načini razmišljanja u tom kontekstu, a karakterisalo ga je: a) kosmopolitizam sa osnovnom idejom svetske građe neke zajednice povezanih ljudi i b) individualizam koji je težio za novim shvatanjem položaja čoveka u društvu, a posebno u odnosu prema državi. Ustvari, u novom misaonom konceptu stoika u to vreme prema pojedincu mogu se tražiti prvi nagoveštaji **teorije o pravima čoveka**, jer kada je prevaziđena gradska država – polis (država kao proširena porodica) čovek se suočio sa mnoštvom

različitosti i bez ikakvih iskustava, da bi definisao svoje sopstveno mesto u toj otvorenoj svetskoj zajednici. Upravo su stoici, da bi odgovorili tim novim izazovima pred kojima se čovek našao, napuštali dotadašnji metafizički sistem objašnjenja (uzroci pojave izvan realne prirode) i sve više se počeli okretati realnoj praksi sa polaznom osnovom koju su nalazili u etici. Tako su odbacili Platonovo učenje o transcendentno opštem i Aristotelovo poimanje o konkretno opštem i okrenuli su se pojedinačnom i uz to ustanovili princip da se znanje svodi i proverava na osnovu iskustva i prakse. Važno je imati i u vidu da se i odnos čoveka i prirode bitno menja u odnosu na dotadašnji period. Tako već za rane stoike je karakteristično da ističu ratio kao suštinski element čovekovog odnosa prema prirodi. U prilog tome osnivač stoičke škole Zenon u delu „O prirodi čoveka”, naglašava da je cilj čoveka živeti u skladu sa prirodom, odnosno u saglasnosti sa etičkom vrlinom, jer nas priroda vodi ka njoj. Pošto su pronikli u suštinu življenja, stoici su postavili opšte pitanje: Kakva je korist od pozivanja na opšte pokoravanje i ovladavanje zakonima prirode kada čovek i onako ne može da im se otrgne? Odgovor na ovo pitanje jeste da čovek mora da se oslanja na racionalnost kao osnovnu karakteristiku ljudskih bića. Naime, čovek će, prema stoicima, kao razumno biće, slediti zakone prirode, jer ih svojim razumom može spoznati i svesno im se na stvaralačko – kreativan način privoleti. Stoici prihvataju da je svako prinuđen da promeni svoj unutrašnji stav, a idealno delanje je ono koje je u skladu sa moralnom vrlinom. Vrlina je za stoike bila u nečem središnjem, u vrednosnoj skali koja nije zahtevala da se ide ka najvećem poroku, ni ka preteranom hedonizmu – uživanju. Najvažnije vrline za stoike su bile : moralna razboritost, hrabrost, suzdržanost i pravednost. Kod ranih stoika bilo je uvreženo da se vrlini mogu prikloniti samo pojedini i to sazrevanjem u poznim godinama života. Kasnije i starije stoičke škole odustaju od strogog moralnog idealizma i sve više insistiraju na moralnom napredovanju koje podrazumeva da nijedan pojedinac ne odgovara idealnom čoveku koji je spoznao vrlinu, ali zato čovek treba da neprestano teži tome.

Upravo navedene ideje će rimsko pravo kasnije preuzeti, razvijati i u praksi primenjivati, a tim putem će stoičke ideje i misli o čoveku posredim putem ući u baštinu i korpus znanja evropske filozofske i političko – pravne tradicije. Međutim treba naglasiti da transformacija metafizičkog prava umno – racionalno prirodno pravo je zahtevalo, pre svega, sazrevanje ne samo sveukupne društvene svesti i iskustava, već i nove ekonomske odnose koji su zahtevali racionalna i ljudskoj prirodi prilagođena pravila ponašanja. Prvi udar na metafizičko teološko učenje o državi i pravu izvedenim

iz religijskih misaonih matrica, počeo je unutar feudalizma, kada su oblikovana mišljenja koja su podržavala i dovodila u pitanje neprikosnovenu društvenu ulogu crkve i religijskih doktrina koje su dolazile iz crkve.

Ljudska priroda je slično kao i kod stoika postala predmet interesovanja teoretičara renesansnog perioda i njihovih sledbenika u kasnom feudalizmu.

Na idejama prirodnih zakona, ljudskog delovanja i ponašanja, odnosno na jačim uverenjem da se delovanje ljudi zasniva na ljudskoj prirodi, počela se formirati filozofija prirodnog prava. **Tako već zametak ideje o prirodnim pravima čoveka sadržan je u pretpostavci da kod svih ljudi postoji nešto univerzalno, što dolazi i sledi iz same prirode.** Ovaj postulat i ova paradigma su kasnije razorili načela feudalne države koja je svoju legitimnost zasnovala na božanskom vanprirodnom (metafizičkom) pravu.

U doba sazrevanja mlade buržoazije, ideja prirodnog prava povezana je sa idejom o društvenom ugovoru po kojem su ljudi, bilo da su nastojali da zaštite svoju prirodnu slobodu, bilo da izbegnu međusobne konflikte, pa i istrebljenje, na osnovu razumskog dogovora napustili prirodno stanje i prešli u društveno – organizovano stanje države.

Prvi teoretičar koji će tada promišljati o prirodnom pravu bio je Hugo Grocius. Njegovo učenje o nastanku države putem ugovora suprotstavilo se teološkom učenju o državi kao božjoj tvorevini. Grociusovo delo koje je kasnije utrlo put teorijama građanskog društva karakterišu tri osnovna postulata, a to su :

- autonomnost prirodnog prava,
- naglašen individualizam i
- distinkcija pojma društvo i država.

Ovde je bitno naglasiti da Grocius prirodno pravo odvaja i razlikuje kako od morala koji je teološki determinisan i vezan za božansko poreklo, tako i od pozitivnog prava, koje zavisi od višeg autoriteta koji donosi te zakone. Nasuprot tome prirodno pravo sadrži egzistenciju u svojoj vlastitoj prirodi i svom vlastitom autoritetu u svesti – svom raciju. Taj autoritet se ne služi fizičkom prinudom već psihičkom prisilom. **Ustvari koren prirodnog prava se nalazi u čoveku koji ima svoju biološku i razumsku stranu.** Ustvari čovek kao društveno biće nastoji da život organizuje na racionalan način u mirnoj i stabilnoj zajednici. **Stoga je osnov prirodnog prava princip racionalnosti – umnosti.**

Pomenuti postulat Grocijusove individualnosti nalazi se u njegovom sagledavanju odnosa države prema čoveku. Tu Grocius postavlja pitanje

– kakve uslove država mora ispuniti da bi mogla zadovoljiti ljudske individualne zahteve. Praktično u pitanju je ponovno vraćanje čoveka kao individue, sa svim svojim potrebama i iz toga se može izvući sasvim logičan zaključak da je država konstituisana i stvarana zbog čoveka, a ne zbog sebe same.

Najzad pojam zajednice Grocius vezuje za afektivno i prirodno stanje ljudi, a za pojam države kao društvene organizacije za racionalnu organizaciju različitih i mnoštva individua. Ljudi su se udružili u državu ne samo zbog potreba da racionalno kontrolišu određene pojave, već i zbog potrebe da kao društvena bića deluju u skladu sa moralom i zakonima koji iz morala i proističu. Stoga je čovek u društvu ograničen pravima drugih ljudi. Prirodno pravo Grocijus izvodi iz ljudske socijalnosti i njene prirode. To pravo je deo ljudske prirode i ni sam Bog koji je stvorio čoveka, kao što ne može promeniti egzaktni iznos zbira dva broja ($2+2$ je uvek 4), niti da zlo ne bude zlo, tako ništa ne može promeniti u pravu koje je prirodno i koje proističe iz samog čoveka. Može se reći da je ljudska priroda nepromenljiva kao i sva priroda uopšte, a i istovremeno je univerzalnog karaktera i svojstvena svakom društvu i vremenu. Iz svega toga Grocius izvodi dva načina identifikacije prirodnog prava:

- Neposredno koje se sastoji na utvrđivanju razumske i društvene prirode odredaba, odnosno postoji mnoštvo odredaba koje proizilaze iz ljudske prirode i koje su u osnovi prirodnog prava.
- Posredni način je posmatranje i traženje prirodnog prava u univerzalnim, zajedničkim običajima naroda.

Na samom kraju Grocius je izveo prirodno pravo u javno pravo. Ustvari on je pošao od pretpostavke da društvo tj. građansko društvo i država nastaju voljom ljudi da bi utvrdili pravila kojima mirno regulišu odnose a to je utrlo put idejama i teorijama društvenog ugovora, među kojima su i one koje su, kao poruke svog vremena filozofsko – pravnoj teoriji i ljudskoj baštini ostavili još Hobs, Lok i Ruso.

Nakon Gracijusa, osnovne karakteristike Hobsovog prirodnog prava su sledeće: naglašen individualizam, prirodni poredak i društveni ugovor. Međutim njegovo poimanje individualizma nije kao u ranijem periodu upućenost na druge nego osnovna karakteristika tog individualizma je izražen egoizam i lični interes. Stoga se društvo gradi i država stvara iz straha individua jednih prema drugima, a ne zbog prirodne naklonjenosti jednih prema drugima i u takvim uslovima nastaje „rat” svih protiv svih. Došlo je do težnje čoveka da sa jedne strane zadrži svoju ličnu slobodu, a da sa druge strane ostvari premoć nad drugim ljudima, što je poisticalo iz

nagona za samoodržanjem. Za razliku od Grocijusa koji teoriju društvenog ugovora zasniva na altruizmu i naklonjenosti ljudi prema drugima, Hobs smatra da ljudi jedino sledeći razum i zakone prirode koji neumitno traže da čovek postigne i osigura mir, utvrđuju međusobno ugovor po kome se ujedinjuju da bi formirali zajednicu – državu koja bi im osigurala humanitarni mir. Može se slobodno reći da onog momenta kada su ljudi formirali državu napušteno je prirodno stanje i prešlo se u pravno uređenje. Država je svojim nastankom i funkcionisanjem razgraničila pojmove „moje” i „tuđe” a insistirala na poštovanju vlasništva. U prirodnom stanju nije bilo garanta sigurnosti, koji je kasnije država ustanovila. Cena mira i sigurnosti koje je država osigurala je poštovanje ugovora ali odricanje od apsolutne individualne slobode, te je stoga stvoreno jedinstveno polje ljudskih interesa koje suvereno štiti država.

Ljudi su bili povezani dvostrukim ugovorima i to sa jedne strane se udružuju, a sa druge strane kada se udružuju sklapaju ugovor sa državom kojoj predaju svu vlast i obavezuju se da će je apsolutno poštovati. Posledica ovako dvostrukog ugovora je da se od zbira individua dobija jedinstveno biće, a to je država. To jedinstveno biće je za Hobsa Levijatan biblijsko čudovište koje je predstavljeno kao biće formirano od mnoštva mikroskopski sastavljenih individua. Tu je Hobs pokušao demistifikovati državu kao božansku tvorevinu i ukazao na njene osnove u prirodi čoveka i nastojanjima čoveka da u zajednici sa drugima utvrdi svoj društveni položaj.

Žan Žak Ruso polazi od pretpostavke da je nekad postojalo prirodno stanje u kome su svi bili jednako slobodni. Prirodno stanje nije poznavalo institut vlasništva. Ruso obeležava izolovanost pojedinaca koji su se u idealu potpune sreće približili onda kada su se međusobno počeli povezivati u vremenu prelaska iz prirodnog u društveno stanje. Međutim kada je jednom prekoračio iz prirodnog u društveno stanje čovek je morao da promeni ponašanje i običaje. Njegovo ponašanje i postupci su postali podložni moralnoj oceni drugih ljudi, a posebno pojava privatne svojine uspostavila je uslov za produbljivanje nejednakosti i oštru konkurenciju koja je dovela do najsurovijih obračuna kao što su ratovi i dovelo do velikih nepravdi. Ruso je društveno stanje generalno obeležavao ratom svih protiv svih.

Po Rusou kada je čovek jednom izašao iz prirodnog poretka on je morao svoje odnose urediti sa drugima na osnovu sporazuma. Prvobitni ugovor kojim su ljudi međusobno uredili svoje odnose tj. društveni ugovor je, po Rusou uništio prirodnu jednakost i zamenio je moralnom i zakonskom jednakošću. Tim ugovorom nije uništen prirodni poredak stvari već

je značaj prirodne nejednakosti koja je stvorena po osnovu fizičkih osobenosti umanjen uspostavljanjem osnovnog društvenog ugovora na osnovu koga su svi jednaki po osnovu prava. Ljudi, ustvari, nisu postigli ugovor da bi se pokorili državi već da bi osigurali svoja individualna prava na slobodu, jednakost i ravnopravnost. U suštini, svaki pojedinac je svoju pojedinačnu volju udružio sa voljom drugih ljudi u korist opšte volje, da bi bio zaštićen svaki udruženi član. Stvaranjem i postavkom države sve više je jačala nejednakost na ekonomskoj osnovi tj. i politička nejednakost. To se ogledalo u činjenici da pored osnovnih suprotnosti između bogatih i siromašnih, došlo je i do novog oblika nejednakosti tj. između vladajućih i potčinjenih. Apsurd te nejednakosti ispoljio se u apsolutnoj despotskoj državi u kojoj su svi postali ponovo jednaki u odnosu na apsolutnu samovolju despota.

Džon Lok Vigovac, a oni su pripadali engleskoj političkoj partiji, koja je bila preteča modernih liberala. Zahtevali su ograničavanje kraljevske vlasti. Osnovni kredo Lokove političke filozofije, jeste da je čovek razumno biće a da je sloboda neodvojiva od ljudske sreće. Cilj politike, po Loku, jeste, a i same nauke traganje za srećom koja se ispoljava u miru, harmoniji i sigurnosti. Za razumevanje Lokove teorije prirodnog prava najvažnija odrednica je pojam vlasništava, koje je, po njemu postojalo i u prirodnom stanju. Pored toga što je racionalno, čovek je i delatno biće koje stvara vlasništvo, koje je bilo motiv za izlazak iz prirodnog stanja. Osnovni motiv stvaranja građanskog društva i konstituisanja vlade je zaštita privatnog vlasništva. Drugi razlog po Loku zbog koga su ljudi izašli iz prirodnog u građansko društvo je nastanak novca. Pojava novca omogućila je da ljudi materijalizuju i akumuliraju višak proizvoda koje ostvaruju. Gomilanje novca uslovalo je nejednakost i povećalo nesigurnost kod onih ljudi koji su raspolagali viškom novca. Da bi se obezbedila, svaka vrsta sigurnosti, ljudi su pribegli stvaranju države koja je bila u mogućnosti da sprovodi mere zaštite sigurnosti svih građana. Ustvari državu su ljudi osnovali odričući se prava da sami sprečavaju prekršaje prenoseći na institucije izvan njih da nezavisno od njih sprečavaju i kontrolišu prekršaje. Ulaskom u političku – državnu zajednicu ljudi se ne odriču slobode i vlasništva, već to samo pravno regulišu i ograničavaju. Na tim teorijskim pretpostavkama, Lok kritikuje despotsku i apsolutnu moć i vlast koja ne omogućava razvoj slobode, već generiše stanje rata. Sa tog stanovišta Lok gradi svoju političku teoriju u čijoj osnovi je, zakonom, ograničena vlast suverena. Ovakvo učenje koje ima i istorijsku i materijalnu osnovu uticalo je na tadašnje političke prilike u Engleskoj u kojoj je kompromisom između aristokratije

i buržoazije restaurirana dinastija koja je morala vladati u okviru pravila koja podrazumevaju da je legitimna vlast ona koja je dobila podršku onih kojima vlada. Lok je nastojeći da utvrdi šta je garancija ljudske slobode tj. njene zaštite od zloupotrebe vlasti od strane države ustanovio podelu vlasti na legislativnu (zakonodavnu), egzekutivnu (izvršnu) i sudsku. Tako podeljena vlast ima razgraničene ingerencije u domenu donošenja zakona, potom u izvršenju zakona pomoću vlade i administracije i suda kao čuvara zakonitosti u društvu. Po Loku ljudska sloboda je ugrožena ako su sve tri grane vlasti poverene istom subjektu. Nijedna od ovih grana vlasti nije neograničena. Njih ograničavaju prirodni zakoni u kojima je princip slobode, sloboda za sreću putem razuma.

Jedna od osnovnih tekovina ljudske prirode koja je u osnovi filozofije i prakse ljudskih prava je **sloboda**. Pri tom sloboda nije apstraktna, nego znači konkretnu slobodu, a to je sloboda religije – veroispovesti, slobodu svesti, kao i slobodu celokupnog društvenog prostora u kojem čovek stupa u interakcije sa drugima. Jezgro ovih sloboda kao što je dostojanstvo čoveka, ne daje država svakom pojedincu, nego garantuje i priznaje kao neotuđivo i neposredno pravo svakog čoveka. Osigurati dostojanstvo svakog čoveka je smisao svakog demokratskog Ustava. Međutim slobode i prava svakog pojedinca nisu apsolutni, oni moraju naći svoje granice u istovetnim slobodama i pravima drugih pojedinaca. Ustvari sloboda je svojstvo čoveka bez kojeg nema ni prava ni dužnosti ni moralnosti. O slobodi su ljudi promišljali od svojih najranijih vremena. Tako je Hegel pisao da je misao slobode prvi put nastala u staroj grčkoj u kojoj je sloboda poimana kao političko pravo građanina da odlučuje o javnim pitanjima.

U okviru hrišćanske filozofije razvijene su filozofske škole koje su kroz generacije pomerale shvatanje o slobodi. Ovo osvajanje slobode kroz istoriju može se pratiti kroz dva osnovna pravca. Prvi je na stanovištu da je sloboda immanentna čoveku. Drugo stanovište slobodu posmatra kroz sazrevanje institucija i tradiciju društva.

U istoriji političkih teorija od XV do XVIII veka pojam slobode zauzima značajno mesto. Tako je odnos pojedinca i države prema slobodi u fokusu svih velikih teorijsko – filozofskih razmatranja. Kod Monteskjea sloboda je ideja vodilja koju prepoznaje kao realizovanu u antičkoj Grčkoj i Engleskom parlamentarizmu. On razlikuje dve definicije slobode. Po prvoj „sloboda je mogućnost da radimo ono što dopuštaju zakoni” tj. sloboda označava i ostvaruje zakonitosti. Po drugoj definiciji sloboda podrazumeva spokojstvo duha koje proizilazi iz vlastitog uverenja u sopstvenu sigurnost.

Osećanje slobode građanina ostvaruje se u njegovoj neugroženosti od vlasti, koja da bi bila dobra mora biti podeljena na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, a svaka od grana vlasti poverena različitom organu. Montesekjeovo shvatanje podele vlasti kao garanta slobode uvrstilo je njegovo delo kao svojevrzni kodeks razuma i slobode kako je to isticao Volter. Uostalom podela vlasti je sadržana u članu 16. Deklaracije o ljudskim pravima iz 1789. i glasi: „Nijedno društvo u kojem nije osigurana garancija prava, niti urađena podela vlasti nema položaj konstitucije.” Princip podele vlasti konstitucionalizovan je u Ustavu Francuske iz 1791. godine i Ustavu SAD iz 1787. godine.

U svojoj monografiji „Politička teorija” Ilija Vujačić naglašava „Džon Stjuart Mil je bio slobodouman čovek, koji je u vreme dok su u Evropi u drugoj polovini XIX veka vladale tiranske vlasti tj. dok je Francuska drhtala pod diktaturom Napoleona III, dok se Balkan borio protiv turskog jarma, a Amerika živela na robovskom radu crnaca, a u Rusiji seljak još bio u položaju kmeta bez slobode kretanja i posedovanja, 1859. godine objavio delo koje veliča slobodu pojedinca. Džon Stjuart Mil je ujedno bio i zastupnik liberalizma, koji veruje da je ideja napretka osnovni pokretač istorijskog i ličnog razvoja. Međutim i ova ideja i pokretački princip svoju osnovu nalaze u pojmu slobode i to ne u nekakvoj apstraktnoj ili volutarističkoj slobodi, već u građansko – društvenoj slobodi. Sloboda se u različitim društveno – istorijskim okolnostima različito tumačila. U starom dobu sloboda je porazumevala zaštitu od vladarske tiranije. Vladari su uglavnom, smatrani Božijim izaslanicima i smatralo se da je njihova vlast nužna. Međutim, uvek su postojali ljudi koji su tu nužnu vlast pokušali ograničiti i to kako kaže Mil na dva načina. Prvo, osvajanjem određenih političkih sloboda, a potom uspostavljanjem Ustavnih ograničenja. Daljim društvenim napretkom dolazi do promene u stavu o „Božjoj prirodi” i nužnosti vladareve samovolje, odjednom vladari počinju biti svrstani kao promenljivi i izborni. Najbolje ograničenje vladara prema narodnim zahtevima bio je periodični izbor i narodna vlast odnosno predstavnička demokratija. Međutim Milu je bilo jasno, kao Platonu i Aristotelu mnogo stotina godina ranije da se narodna vlast može izroditi u tiraniju većine. Ustvari, nezavisno od oblika političke vlasti, neophodno je obezbediti zaštitu pojedinca, odnosno zaštitu individualne nezavisnosti i uskladiti je sa društvenom kontrolom, što je ključno pitanje problema građanske slobode.

Mil se, isto tako, pita gde je granica slobodnog delovanja pojedinca. Koju granicu pojedinac treba da pomeri pa da izazove reakciju u vidu društvenog ograničenja? Društvo može, a u određenim slučajevima i mora

da nadzire čovekova dela bilo koje vrste, koja bez opravdanih razloga nanose štetu društvu, izražavajući svoje negodovanje, a po potrebi i aktivnim uplitanjem. Granice aktivnosti pojedinca idu dotle da ne sme da smeta ostvarivanju i narušavanju istih prava drugih ljudi.

U svojoj koncepciji slobode Mil dalje postavlja pitanje šta je pravedna granica suverenosti pojedinca nad sobom i gde počinje vlast društva i odgovara: „Svako će dobiti odgovarajući deo ako dobije ono što ga se više tiče. Pojedinca, treba da pripadne onaj deo života koji se, uglavnom, tiče pojedinca, a društvu, onaj, koji se uglavnom tiče društva.”

Borivoje Dunderski

The City Secretary of town planning and housing questions

The constant presence of the matters of human rights and freedoms

A b s t r a c t

There is a great social importance of international, regional, state and practically individual character of realization and protection of human rights and freedoms. The first international document which regulated human rights in an universal and authentic way was the French Declaration of Human Rights from the 18th century. All previous documents do not refer to authentic and universal natural laws given to a man by his birth, but all those previous rights being included in certain documents were an expression of a ruler's will, whether an individual or oligarchic groups as a kind of octroyed rights which were not permanent and universal, but partial and changeable.

As a forerunner of modern and universal human rights there has been taken the English Law of Rights – Bill of Rights from 1689. Then, there is the Manifesto of thirteen independent American states from 1776 being related to the American Revolution and mentioned as a period of acknowledgment of human rights in the state legislation and legal acts.

We should point out that international standards concerning human rights are, first of all, and above all, given in the General Declaration of Human Rights of the United Nations from 1948 representing the most important human rights codification, so that human rights tree has branched out all over the planet.

In the broadest sense human rights can be determined as a minimum of moral-political and socio-economical demands of citizens in relation to government authorities. The realization of these rights is a prerequisite condition of a basic biological, political and cultural existence of individuals. In other words, they represent a condition of living fit to a man and his humane and creative nature. Such human rights come out from the basic character of a man as the most perfect, planning and common-sense creature.

Key words: human rights; natural laws; human dignity; human life; state; objective law; subjective law; the declarations of human rights

Literatura

1. Dmitrović, V., (1987). Jugoslavija i međunarodna ljudska prava, *Međunarodna politika*, br. 43–46.
2. Dmitrović, V., (1989). Kako bi danas trebalo pisati Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, *Međunarodna politika*, br. 21–23.
3. Dmitrović, V., (1989). Opšti standardi ljudskih prava, *Zbornik PVZ*
4. Doneli, Ž., (1996). Ljudska prava kao prirodna prava, *Pravni život*, br. 12.
5. Janča, D., (1968). Međunarodno pravno regulisanje prava čoveka u okviru UN, *Međunarodni problemi*, br. 4.
6. Jež, Z., (2004). Principi demokratske pravne države, Bački Petrovac
7. Maurice, C., (1991). U čemu se sastoje ljudska prava, Beograd
8. Popović, O., (1989). Deklaracija prava čoveka i građanina, temelji moderne demokratije – izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima, Beograd
9. Vučinić, N., (1994). Međunarodno-pravni status i zaštita osnovnih ljudskih prava i sloboda, Podgorica, 1994.
10. Vukadinović, G., (1997). Povratak pravnoj državi, *Pravni život*, br. 12.
11. Vukadinović, G., (1993). Ž.Ž. Ruso i prirodno pravo, Novi Sad